

ДО ПРОБЛЕМИ ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ ДІТЕЙ, ПОЗБАВЛЕНИХ МАТЕРИНСЬКОЇ ЛЮБОВІ ТА ТУРБОТИ

Пузь І.В.

На підставі літературних даних та власних спостережень у роботі подається аналіз психічного розвитку дітей, позбавлених материнської любові та турботи з перших днів свого життя. З метою попередження та профілактики явища соціального сирітства пропонується модель психологічної роботи з жінками репродуктивного віку, які мають труднощі в реалізації материнської сфери.

Ключові слова: соціальне сирітство; розвиток дітей, позбавлених материнського піклування; дитячо-материнські взаємостосунки; психологічна підготовка жінок до материнства; корекція материнської поведінки.

На основании литературных данных и собственных наблюдений в работе представляется анализ психического развития детей, лишенных материнской любви и заботы с первых дней своей жизни. С целью предупреждения и профилактики явления социального сиротства предлагается модель психологической работы с женщинами, которые имеют трудности в реализации материнской сферы.

Ключевые слова: социальное сиротство; развитие детей, лишенных материнской заботы, детско-материнские взаимоотношения; психологическая подготовка женщин к материнству; коррекция материнского поведения.

On the ground of literary data and own observation in the article presented the analysis of psychical development of children deprived of maternal love and care from the first days of their life. For the purpose of notice and prevention of the phenomenon of social orphanhood suggest the model of psychological work with women which have difficulty in realization of maternal sphere.

Key words: social orphanhood; development of children which deprived of maternal care; motherly-childish relationships; psychological training of women for motherhood; maternal behavior correction.

Постановка проблеми. Однією з найгостріших соціально-демографічних проблем як в Україні, так і в багатьох країнах світу постає проблема збільшення кількості дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківської опіки. Феномен "непотрібних" дітей свідчить не тільки про наявність демографічної проблеми, але і про серйозні трансформації основних функцій сучасної родини. Складна та нестабільна соціально-економічна ситуація, яка притаманна сучасному суспільству, має не-

гативний вплив на всі сфери суспільного життя, у тому числі й на функціонування інституту сім'ї та шлюбу. Такі показники, як падіння рівня життя серед населення, зниження цінності гармонійних родинних стосунків, збільшення частотності розлучень, зростання кількості так званих цивільних шлюбів та неповних сімей, а також родин, які ведуть асоціальний спосіб життя (жебрацтво, алкоголізм, наркоманія, насилля), не тільки стають характерними ознаками сучасної сім'ї, а й значною мірою створюють підґрунтя для загострення проблеми соціального сирітства, дитячої бездоглядності та безпритульності.

Розглядаючи явище соціального сирітства, варто зазначити, що такий статус мають діти, які за різними обставинами не мають можливості виховуватися рідними батьками у власній родині: діти померлих батьків; діти, батьки яких позбавлені батьківських прав або знаходяться в містах позбавлення волі. Також до даної категорії дітей належать діти, від яких відмовилися батьки відразу після народження в пологових будинках [4, с. 12-13].

Аналіз проблеми соціального сирітства та дитячої безпритульності в світі показує, що ця проблема притаманна не тільки країнам, що розвиваються, але і розвинутих країнам. Так, за даними ЮНІСЕФ, у світі понад 150 мільйонів дітей є бездоглядними, внаслідок чого вони часто стають жертвами продавців наркотиків, дитячої проституції, незаконної трансплантації органів. Статистика безпритульних дітей на різних континентах показує, що в країнах Латинської Америки таких дітей нараховується майже 45 мільйонів, в країнах Азії – приблизно 40 мільйонів, в країнах Африки – біля 10 мільйонів [10].

Явище сирітства спостерігається також і в країнах Європи. Так, однією з країн, що лідирує за кількістю "непотрібних" дітей, є Росія. За даними офіційної статистики на початок 2012 року в РФ було зареєстровано 654 тисячі дітей-сиріт, при цьому майже 84% дітей – це діти, які мають живих батьків; понад 100 тисяч дітей щорічно стають вихованцями дитячих будинків, а кожна шоста дитина – соціальна сирота [11].

Друге місце після Росії в цьому рейтингу посідає Україна. На сьогодні в Україні нараховується приблизно 8 мільйонів 80 тисяч дітей у віці до 18 років, з них, згідно з даними державного комітету статистики понад 96 тисяч дітей – це діти-сироти та діти, позбавлені батьківської опіки [2, с. 13].

Відомо, що більшість дітей, які виховуються в дитячих будинках та інтернатах, складають групу ризику виникнення різних форм виявлення девіантної поведінки, що призводить до порушення процесу соціалізації. Так, дані неофіційної статистики свідчать про те, що майже 70% хлопців після закінчення шкіл-інтернатів залучені до криміналу,

60% дівчат – до проституції, майже 10% вихованців закінчують своє життя самогубством. Крім цього, кожний третій випускник опиняється в місцях позбавлення волі, кожний п'ятий – веде нездоровий спосіб життя. Варто також зазначити, що приблизно 50% колишніх випускниць інтернатів в подальшому відмовляються від власних дітей ще у пологовому будинку, що сприяє поширенню феномена "сирітства за спадком".

Отже, враховуючи досить несприятливу ситуацію, що склалася, не виникає сумнівів в актуальності та необхідності всебічного дослідження проблеми сирітства, оскільки саме показник якості життя дітей є головним індикатором, який визначає рівень благополучного розвитку будь-якої країни.

Метою статті став аналіз на основі літературних даних та власних досліджень особливостей психічного розвитку дітей, які позбавлені батьківської любові та турботи з перших днів свого життя, а також визначення психосоціальних заходів попередження та профілактики явища сирітства.

Виклад основного матеріалу. Процес становлення особистості дитини відбувається під впливом різноманітних умов та чинників, серед яких не аби яке значення має якість спілкування та характер взаємостосунків з власними батьками. Відомим є той факт, що перший досвід людини, який вона отримує ще в ранньому дитинстві під час взаємодії з батьками, є фундаментальною основою для формування мотиваційної та ціннісно-сислової сфер її особистості. Саме особливості дитячо-батьківських взаємовідносин визначають особливості поведінки та ставлення вже дорослої людини до навколишніх, у тому числі й до власних дітей.

Згідно з сучасними уявленнями про рушійні сили формування особистості дитини, однією з головних умов її повноцінного розвитку є наявність у неї теплих емоційних відносин з матір'ю з першої миті життя, починаючи ще з пренатального періоду її онтогенезу. Завдяки наявності тісного зв'язку з матір'ю, що характеризується позитивною залежністю, інтенсивними взаємними позитивними почуттями та надзвичайно важливими емоційними стосунками, дитина має можливість задовольняти власні базові вітальні потреби у прийнятті, любові, визнанні, емоційній підтримці. Яскравим показником результативності таких взаємостосунків та задоволення відзначених потреб постає розвиток емоційного благополуччя дитини, характерними ознаками якого є наявність відчуття емоційного комфорту, що забезпечує формування довірливого та активного ставлення до світу, впливає на розвиток адекватної самооцінки, здатності до самоконтролю, самовиховання, само-

розвитку, а також визначає спрямованість особистості на успіх у досягненні мети [9, с. 49-56]. Окрім цього, діти, які мають тісний взаємозв'язок з матір'ю, на подальших етапах розвитку є більш впевненими в собі та власних можливостях, вміють достатньо ефективно адаптуватися до умов соціального середовища, а також не мають значних труднощів під час навчання та спілкування з однолітками та дорослими людьми [6, с. 89].

Останнім часом все частіше можна спостерігати в поведженні сучасних жінок, які опиняються на порозі материнства, що вони не достатньо готові до прийняття та адекватної реалізації ролі матері. Саме у таких випадках ми стикаємося з різними виявами девіантного материнства, що репрезентує одну з найгостріших психосоціальних проблем сьогодення [1, с. 197].

Однією з найпоширеніших форм утечі жінки від небажаного материнства є відмова від власної новонародженої дитини. Результатом прийняття такого рішення стають незворотні негативні наслідки, які, перш за все, відображаються на фізичному, психічному та соціальному благополуччі дітей, які відчували подібного роду ставлення з боку власної матері. Аналіз досліджень (Дж. Боулбі, А.М. Прихожан, Н.Н. Толстих, К.В. Солоєд та інші) показує, що відсутність позитивних материнсько-дитячих взаємостосунків не тільки негативно впливає на здоров'я дитини, але і суттєво травмує її психіку, що значною мірою порушує процес її подальшої соціалізації.

Діти, які позбавлені материнської любові та турботи з перших днів свого життя, мають певні особливості у психічному та соматичному розвитку і за низкою показників відрізняються від тих дітей, які мають позитивний комунікативний досвід з власною матір'ю, починаючи ще з пренатального періоду розвитку. Так, у дітей, матері яких приймають рішення про відмову від новонародженого, часто діагностуються різноманітні відхилення в стані соматичного здоров'я: порушення внутрішньоутробного розвитку (до 64%), різний ступінь асфіксії (до 61,1%). Кожний другий малюк народжується недоношеним або з низькою масою тіла (до 48%) з ознаками перинатальної патології та наявністю уроджених та спадкових захворювань (до 70%) [3].

За результатами наших спостережень, що збігаються з даними літературних джерел [3, 4, 6], з-поміж дітей-відмовників досить високий відсоток дітей, народжених матерями, що страждають на алкоголізм, туберкульоз, сифіліс, діабет, мають психічні захворювання, або є ВІЛ-інфікованими. У зв'язку з цим, значно зростає рівень захворюваності вихованців дитячих будинків та інтернатів. В її структурі провідне місце мають захворювання нервової та ендокринної систем, органів відчуттів,

систем травлення та дихання. Вже протягом першого року життя у більшості з таких дітей спостерігаються різного роду неврологічні порушення: зниження рухової активності та м'язового тону, в окремих випадках підвищена збудливість, тремор кінцівок і підборіддя, млявий смоктальний рефлекс, швидка стомлюваність.

Оцінюючи психомоторний розвиток дітей, позбавлених материнської турботи, можна відзначити деякі їхні спільні особливості. Так, характерним для більшості з дітей-сиріт у віці 3-6 місяців є зниження тактильної чутливості, що виявляється в своєрідному застиганні, слабких реакціях на доколишніх людей. Спостереження показують, що взаємодія з дитиною (розмова, взяття на руки, торкання її тіла) досить часто не викликає характерної для цього віку емоційної відповіді [8, с. 49].

На наявність феномену нечутливості вказував ще Р. Шпиц у 1946 р., коли описував ознаки анаклітичної депресії, яка виникає у зв'язку з відривом дитини від матері. Відомим є той факт, що шкіра дитини стає чутливою до різного роду стимулів після частого контакту з тілом матері та більш або менш тривалого знаходження на руках у матері. Наявність ніжного і турботливого поводження матері з тілом дитини під час годування, купання, заколисування, гри є одним з чинників, що забезпечує формування у дитини позитивного ставлення до себе та власного тіла. У цьому віці рухи дитини все частіше потрапляють у фокус її уваги та усвідомлюються нею як свої власні, довільні дії. У випадках відсутності тісного емоційного та тілесного контакту з матір'ю сигнали, які надходять від поверхні шкіри, стають недостатньо інформативними, що призводить до поступового зниження тактильної чутливості [7, с. 75].

У дослідженнях В.Г. Толстова та В.В. Толстова також наголошується про те, що у дітей першого року життя, які позбавлені материнського піклування, простежується зниження пізнавальної активності, ініціативності та зацікавленості. Коли вони не сплять, то більшість з них майже не промовляють ніяких звуків, лежать просто мовчки. Також у таких дітей часто є відсутньою фіксація погляду на предметах та людях, що їх оточують, виявляється затримка становлення рухових функцій, незручність при маніпуляції пальців рук з іграшками, формування патологічних звичних дій (смоктання пальців рук, одягу, розгойдування, висмикування волосся тощо) [8, с. 49-50].

Деприваційні розлади, які спостерігаються у дітей-відмовників першого року життя, пов'язані, перш за все, з неможливістю встановлення емоційного контакту з матір'ю, що призводить в подальшому до відсутності комплексу живлення у дитини саме у той час, коли оточуючі її люди звертаються до неї. Крім цього, дефіцит вербальних та невербальних комунікацій призводить до порушення становлення мовного

апарату, що виявляється в рідкості та бідності артикуляції, гуління, белькотіння, недостатній інтонаційній виразності, пізній появі перших слів.

У більшості дітей-сиріт вже в ранньому дитинстві (від 1 до 3 років) відмічаються чіткі вияви нервово-психічного дезонтогенезу. Як правило, більшість часу вони можуть мовчки сидіти, чекаючи на початок гри або прийому їжі, не проявляючи при цьому протесту або нетерпіння. Рівною мірою в них може спостерігатися як слаба рухливість, так і абсолютно "порожня" метушливість (біг або безцільне переміщення по ігровому майданчику), а також швидка виснажливність, непосидючість, драгієлюбність та нестриманість. Більшість з таких дітей не виявляють ініціативи, відкритості та товариськості під час гри та спілкування з довоколишніми. Характерним для дітей-відмовників є затримка мовного розвитку, що виявляється в бідному словарному запасі, аграматичній мові, труднощах під час побудови речень [8, с. 50].

Показано, що на тлі відсутності материнської любові та опіки діти стають емоційно відчуженими, нездатними до тривалих емоційних почуттів, що в подальшому призводить до формування нетипових протилежних поведінкових реакцій. Так, з одного боку, в таких дітей може спостерігатися "нав'язування" до довоколишніх, тобто прагнення дитини до встановлення контакту з будь-якою дорослою (чужою) людиною, з іншого боку – ізоляція від контактів з оточуючими та замкнутість [5, с. 185].

У молодшому шкільному віці для вихованців дитячих будинків часто характерним стає специфічна затримка психічного розвитку, головними ознаками якої є відставання в розвитку образного мислення, нерозвиненість довольності в саморегуляції поведінки, невмінні планувати власні дії, бідність мови, недорозвинення або відсутність навичок письма, читання, рахування.

Аналізуючи особливості когнітивного розвитку дітей-сиріт у віці 7-9 років, А.М. Прихожан та Н.Н. Толстих відзначають, що провідними в структурі затримки розвитку інтелекту у таких дітей є невміння представити собі цілісний образ події та ситуації в цілому. Досить часто порушеною є функція планування, спостерігається відсутність уявлення про образ майбутньої дії, а мислення, мотивація, поведінкові реакції чітко пов'язані з конкретною зовнішньою ситуацією [6, с. 146].

Не маючи досвіду позитивних взаємостосунків з батьками, такі діти часто демонструють відкриту агресивність у відносинах з однолітками і дорослими людьми, невміння самостійно знайти конструктивний вихід із конфліктної ситуації, нездатність взяти на себе відповідальність за її рішення, прагнення перекласти її на оточуючих, небажання визнавати свою провину [7, с. 72].

Уже в підлітковому віці у таких дітей відбувається формування специфічного типу особистості, відмітними рисами якого є високий рівень тривожності, невпевненість у собі, емоційна неврівноваженість, дратівливість, незадоволеність власним соціальним статусом, прагнення до самотності, відсутність вміння стримувати свої емоції, контролювати ситуацію та власні дії. Характерними ознаками більшості підлітків – вихованців інтернатів є незрілість почуттів, неадекватна самооцінка, високий рівень агресивності та жорстокості, а також відсутність потреби в емоційних контактах, мотивації до морального та інтелектуального самовдосконалення. При цьому, майже у 70% таких дітей в підлітковому віці спостерігаються різноманітні вияви девіантної поведінки (алкоголізм, наркоманія, жебрацтво, схильність до крадіжок, спроби суїциду), що безумовно призводить до соціально-психологічної дезадаптації особистості, наслідком якої є збільшення показників злочинності в суспільстві.

Отже, узагальнюючи вищевикладене, дійшли висновку: відсутність повноцінного фізичного та психічного єднання з матір'ю з перших днів свого життя має собою реальну загрозу для фізичного, психічного та соціального благополуччя дитини. Розлука з матір'ю у ранньому віці накладає суттєвий негативний відбиток на життя вже дорослої людини.

Ураховуючи значущість материнсько-дитячих стосунків у процесі розвитку особистості дитини, необхідним є своєчасна профілактична робота, яка має бути спрямована на створення, збереження та укріплення взаємостосунків в системі "мати-дитина". Одним із можливих профілактичних заходів може бути впровадження спеціального комплексу психосоціальних заходів, спрямованих на підготовку жінки до свідомого материнства, що, безумовно, дозволить не тільки попередити можливі відхилення під час становлення материнської поведінки, але і створити оптимальні умови для нормального розвитку дитини, а також попередити явище соціального сирітства.

Підготовка жінки до народження дитини є досить складним та відповідальним процесом, який повинен бути спрямований на підвищення особистісної зрілості; оптимізацію мотивів, пов'язаних з дитиною та материнством загалом; підвищення материнської компетенції; формування батьківських настанов та форм взаємодії з дитиною; корекцію можливих відхилень під час становлення материнської сфери.

На наш погляд, під час допологової підготовки, особливої уваги набувають питання, пов'язані з виявленням жінок, які мають схильність до вияву девіантної материнської поведінки. Так, групу ризику складають: 1) жінки, які мають вагітність поза шлюбом (особливо, якщо

вагітність є результатом з'валтування); 2) вагітні, які не мають підтримки з боку батька майбутньої дитини та власних батьків; 3) вагітні, які мають залежність від психоактивних речовин; 4) вагітні, які мають емоційні проблеми (хронічні депресії, психічні розлади особистості), а також низький рівень інтелектуального розвитку; 5) жінки, які своїм поведінням ігнорують факт власної вагітності (ведуть занадто активний спосіб життя, мають численні сексуальні зв'язки, не відвідують медичні заклади тощо); 6) вагітні, які мають високий ризик народження дитини з фізичними вадами; 7) вагітні, які висловлюють стійкий намір відмовитися від дитини одразу після її народження, або декілька разів змінюють власне рішення; 8) вагітні, які висловлюють нереалістичні очікування від майбутньої дитини.

Психологічна допомога жінкам, які мають певні труднощі в реалізації материнської сфери повинна починатися ще з етапу планування вагітності. Головними завданнями на цьому етапі є своєчасне виявлення та корекція ірраціональних настанов, які ускладнюють процес становлення жінки як повноцінної, люблячої матері. Досвід практичної діяльності показує, що деякі жінки не завжди усвідомлюють, що серйозними перешкодами на шляху формування адекватного материнського поведіння постають їх індивідуально-психологічні властивості, характер взаємних стосунків у родині, мотиви вагітності та особливості сприйняття факту майбутнього материнства.

Основним методом роботи на даному етапі постає метод клінічної бесіди, також у ролі діагностичної процедури досить ефективним є використання методу побудови геносоціограми родини, завдяки якому стає можливим аналіз сімейної моделі материнства та дитинства.

Другий етап реалізації материнської сфери пов'язаний з усвідомленням та прийняттям жінкою факту власної вагітності. Доцільним у процесі роботи на цьому етапі є виявлення чиннику бажаності вагітності, дослідження дитячого досвіду жінки, її стосунків з власною матір'ю, а також її уявлень про вагітність, пологи та післяпологовий період.

У деяких жінок, особливо у тих, що входять до групи соціального ризику, процес усвідомлення вагітності супроводжується виникненням різного роду емоційних переживань, які мають тривожний характер, а в деяких випадках навіть депресивний. У зв'язку з цим під час роботи з жінками упродовж всього періоду вагітності, а також післяпологовий період необхідним є використання таких психотехнологій як психодіагностика, психологічне консультування та інформування, психологічна корекція та соціально-психологічна адаптація. Варто зазначити, що зміст і форми психологічного втручання повинні залежати у кожному конкретному випадку від виявлених у процесі діагно-

стики індивідуально-психологічних властивостей особистості жінки, які визначають особливості формування моделі материнської поведінки. З метою психокорекції материнської сфери протягом всієї роботи можуть застосовуватися як індивідуальні форми психотерапії, так і групові форми психотерапії (асоціативна психотерапія, психодрама, арт-терапія тощо).

Наступний етап роботи пов'язаний з виникненням перших ворушінь плоду та ставленням жінки до них та до майбутньої дитини. Взаємодія з вагітною повинна бути спрямована на оцінку її самопочуття, настрою, ставлення до ситуації появи дитини у її житті. Починаючи з цього етапу, необхідним є обговорення та поступова підготовка вагітних до майбутніх пологів та післяпологового періоду.

На четвертому етапі становлення материнської сфери робота з жінкою має бути спрямована на взаємодію майбутньої матері з майбутньою дитиною. Варто зазначити, що саме встановлення тісного емоційного контакту матері з дитиною, починаючи ще з пренатального періоду її розвитку, постає основою для формування дитячо-материнських стосунків. Головними завданнями цього етапу є оцінка психоемоційного стану вагітної, виявлення рівня її готовності до пологів, а також ставлення до майбутньої дитини.

Особливе значення в реалізації материнської поведінки має останній, п'ятий етап, який охоплює післяпологовий період. У психологічній практиці можливим є такий варіант, коли фахівець може продовжувати надавати психологічну допомогу жінці після народження дитини, якщо вона цього потребує. У процесі роботи має відбуватися обговорення з жінкою ситуації пологів, її перших вражень від взаємодії з власною дитиною, ставлення її близького оточення до цієї події. Також необхідним є аналіз ситуації реальної дитячо-материнської взаємодії, виявлення можливих труднощів з догляду за новонародженою дитиною. На підставі отриманої інформації можливими є оцінка ступеня адаптації жінки до материнства, а також побудова прогнозу щодо ймовірності виникнення та розвитку в неї післяпологової депресії.

Отже, запропонована нами форма роботи з жінками є одним із можливих варіантів психосоціальних заходів щодо попередження та корекції можливих порушень материнської сфери. Отримуючи своєчасну психологічну підтримку з боку фахівців, жінка, яка знаходиться на порозі материнства, має змогу не тільки вирішити власні психологічні проблеми, але і підготуватися до якісно нового етапу її життя.

Висновки. Незважаючи на прийняття та реалізацію низки законів, спеціальних соціальних програм та проєктів, які спрямовані на захист дітей, показник кількості дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківської

опіки, залишається достатньо високим. Аналіз результатів досліджень та власних спостережень свідчить про те, що у дітей, які з перших днів свого життя позбавлені материнської любові та турботи, відмічається суттєве порушення фізичного, психічного та соціального розвитку, що негативно позначається на подальшому благополуччі процесу їхньої соціалізації. Враховуючи несприятливу тенденцію поширення явища сирітства та інших проблем, пов'язаних з порушенням дитячо-материнських взаємовідносин, доцільним є впровадження комплексної програми соціально-психологічної допомоги жінкам репродуктивного віку, яка має бути спрямована на оптимізацію процесу формування адекватної материнської поведінки, а також на збереження життєво-необхідних зв'язків між матір'ю та дитиною.

ЛІТЕРАТУРА

1. Астахов В.М. Девіантне материнство як клініко-психологічна проблема / В.М. Астахов, О.В. Бацилева, І.В. Пузь // Здоровье женщины. – 2009. – № 7 (43). – С. 197-200.
2. Захист дітей, які потребують особливої уваги суспільства. Статистичний збірник / [відпов. за випуск І.В. Калачова]. – К., 2012. – 79 с.
3. Зелинская Д.И. Социальное сиротство как одна из проблем здравоохранения РФ [Электронный ресурс] / Д.И. Зелинская // Российский вестник перинатологии и педиатрии. – 2008. – № 1. – Режим доступа: <http://www/sirotstwo.ru/files/1472/zdrav.doc>. – Заголовок з екрана.
4. Комплексна допомога бездоглядним та безпритульним дітям : метод. посібник / [авт. : Безпалько О.В., Гурковська Л.П., Журавель Т.В. та ін.] / за ред. Зверевої І.Д., Петрочко Ж.В. – К. : Видавничий дім "КАЛИТА", 2010. – 376 с.
5. Мишишин І. Особливості психофізичного розвитку дітей, позбавлених батьківського піклування / І. Мишишин // Вісник Львівського ун-ту. – Серія Педагогічна, Випуск 24. – 2008. – С. 183-189.
6. Прихожан А.М. Психология сиротства. – [2-е изд.] / А.М. Прихожан, Н.Н. Толстых. – СПб. : Питер, 2007. – 416 с.
7. Солоед К. Разлука с матерью на первом году жизни: влияние на объектные отношения у детей / К. Солоед // Московский психотерапевтический журнал. – 2000. – № 4. – С. 70-93.
8. Толстов В.Г. Особенности развития детей раннего возраста в условиях материнской депривации / В.Г. Толстов, В.В. Толстов // Вестник психотерапии. – 2006. – №16. – С. 47-54.

9. Филиппова Г.Г. Психология материнства : [учебное пособие] / Г.Г. Филиппова. – М. : Изд-во Института психотерапии, 2002. – 240 с.

10. <http://demoscope.ru/>

11. <http://demoscope.ru/weekly/2012/0511/rossia01.php>

УДК 159.922.123

ВИЗНАЧЕННЯ СТУПЕНЯ ПРОЯВУ КОМПОНЕНТІВ ПРОФЕСІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УЧНІВ ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

Радзімовська О.В.

Стаття присвячена аналізу результатів дослідження професійної ідентичності учнів професійно-технічних навчальних закладів. Визначено головні позитивні та негативні тенденції в розвитку професійної ідентичності учнів та окреслено основні напрямку її розвитку.

Ключові слова: професійна ідентичність, компоненти професійної ідентичності, професійна спрямованість, учні професійно-технічних навчальних закладів, діагностика професійної ідентичності.

Статья посвящена анализу результатов исследования профессиональной идентичности учащихся профессионально-технических учебных заведений. Определены положительные и отрицательные тенденции в развитии профессиональной идентичности учащихся и намечены основные направления ее развития.

Ключевые слова: профессиональная идентичность, компоненты профессиональной идентичности, профессиональная направленность, учащиеся профессионально-технических учебных заведений, диагностика профессиональной идентичности.

The article analyzes the results of the study of professional identity of vocational-technical schools. The main positive and negative trends in the development of professional identity of students and outlines main direction of its development.

Keywords: professional identity, the components of professional identity, professional orientation, students of vocational schools, diagnostics professional identity

Актуальність проблеми. Сучасний світ потребує професіоналів, людей освічених, здатних самостійно вирішувати складні завдання, нести за них відповідальність, таких, які прагнуть ефективної самореалізації в обраній сфері діяльності. На жаль, в сучасних умовах можна побачити чимало людей, які втратили орієнтири розвитку і пережива-